

تاملی بر آسیب شناسی کیفری جرم جاسوسی در نظام کیفری ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۷/۲۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۹/۴

مهدی خدشاهی^۱

سید محمود مجیدی^۲

مهدی ذوالفقاری^۳

چکیده

حاکمیت ملی همواره مهمترین ارزش ملت‌ها بوده و علی‌رغم تلاش‌هایی که در دوران معاصر برای ایجاد نوعی فدرالیسم فراملی انجام شده است، هنوز هم می‌توان گفت که این مفهوم در حقوق بین‌الملل تقریباً یک برج و باوری غیر قابل تسخیر و مورد تأکید فراوان ملت‌ها می‌باشد. ملل گوناگون همیشه برای حاکمیت خود ارزش قائل بوده‌اند و حکام در تلاش بودند تا برای حفظ قدرت و حاکمیت خود خطراتی که جرایم علیه امنیت برای حاکمیت و استقلال آنها ایجاد می‌نماید، مقررات سختی راجع به جرایم علیه امنیت به وجود آورند.

جاسوسی در زمره جرایمی است که جایگاه ویژه‌ای را در تمامی تقسیم‌بندی‌های ارائه شده در زمینه جرایم علیه امنیت به خود اختصاص داده است. دلیل اصلی این موقعیت ویژه را باید در میزان بالای خطرآفرینی این بزه برای امنیت کشور قلمداد کرد. از این روست که در اکثر کشورها، نسبت به همه جرایم علیه امنیت و به ویژه جاسوسی، سیاست کیفری ماهوی و شکلی افتراقی مشاهده می‌شود. در واقع، امروزه در نظام‌های حقوق کیفری، راهکارهای متعدد و متفاوتی وجود دارد که در جهت مبارزه با جرایم مهم، دامنه جرم‌انگاری را دچار بسط یا قبض نماید. در تحولات امروزی ناظر بر جاسوسی، با تکیه بر تکنیک‌ها و ابزارهایی که از ظرفیت داخلی حقوق کیفری نشأت می‌گیرد، آن‌چنان ارکان سه‌گانه جرم تغییر یافته است که می‌توان به راحتی سیاست کیفری تهاجمی و امنیت‌مدار را مشاهده نمود. اما در برخورد با این جرم در نظام کیفری ایران چالش‌ها و ابهاماتی وجود دارد که در اثر حاضر به آن‌ها پرداخته می‌شود.

کلمات کلیدی: جاسوسی، آسیب شناسی، نظام کیفری ایران

^۱ دانشجوی دکترا گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی واحد دامغان؛ دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان؛ ایران

dr.m.khodashahi@gmail.com

^۲ استاد یار گروه حقوق دانشگاه دامغان

majidi@du.ir

^۳ عضو هیات علمی گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی واحد دامغان، دانشگاه آزاد اسلامی، دامغان

mahdizolfaghari2010@gmail.com، ایران

جرم جاسوسی که نوعاً امنیت داخلی و خارجی کشور را به مخاطره می‌اندازد، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و دلیل این امر، آثار و نتایج زیانبار و گاه جبران‌ناپذیری است که در عمل جاسوسی احیاناً گریبان‌گیر کشور و دولت می‌شود.

گسترش وسایل جاسوسی و پیدایش ابزارهایی همچون ماهواره، دستگاه‌های شنود و فیلم برداری، پدیده جاسوسی را به یکی از مسائل مهم دوران کنونی تبدیل کرده است. دهه هشتاد میلادی دهه جاسوسی نام گرفته است که یکی از دوران متمایز در تاریخ جاسوسی به حساب می‌آید. زیرا جاسوسی‌های زیادی کشف شد که عمده آنها مربوط به کشور آمریکا و شوروی سابق در جنگ سرد بوده است. جرم جاسوسی از ادوار گذشته در وهله اول به اسرار نظامی وحدت نظر در جنگ‌های خارجی تعلق داشت اما با تحولات اجتماعی، صنعتی، اقتصادی و سیاسی دامنه آن بسیار وسیع شد و به این موارد تسری پیدا کرد. جاسوسی در میان جرایم علیه امنیت کشور جایگاه ویژه‌ای دارد زیرا صرف نظر از اینکه خطر زیادی دارد در حدگسترده تری نسبت به بقیه جرایم رخ می‌دهد. امروزه، باگسترش و پیچیدگی جوامع بشری، موضوعات سری و محرمانه گوناگونی وجود دارد که صیانت از آن‌ها برای کشورها اهمیت بسزایی دارد و فاش شدن هر نوع از این اطلاعات ممکن است حیات و امنیت آن کشورها را به خطر بیندازد. بر همین اساس و با توجه با ماهیت اطلاعات مورد تجسس، جاسوسی سیاسی، نظامی، اقتصادی و علمی تقسیم می‌کنند. قواعد ناظر به جاسوسی در حقوق ایران از اروپا اقتباس شده است. قانون مجازات عمومی (۱۳۰۴) به تقلید از کشور فرانسه احکام جاسوسی را در مواد ۶۳ و ۶۷ و ۶۸ پیش بینی کرد و همین شیوه در قانون دادرسی و کیفری ارتش مصوب ۱۳۱۸ نیز به اصلاحاتی ادامه یافت. اما با گذشت زمان رابطه تقنینی قواعد ناظر به جاسوسی در ایران با اصول حاکم بر جاسوسی در فرانسه قطع شد. به طوری که تحولات اساسی قانون جزای فرانسه من جمله تعیین حد و مرز میان جرم جاسوسی و خیانت به کشور، در قوانین مدون ما راه نیافته است. اختلاط و در هم آمیختن قوانین قبل از انقلاب با قوانین اسلامی و دوری از تحولات امروز باعث شده است متون قانونی به علت شتاب زدگی تقنینی دچار ابهامات شود. مواد ۴۹۸ تا ۵۱۲ نوزیرات و مجازات‌های بازدارنده (کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی) مصوب ۱۳۵۷ به جرایم ضدامنیت داخلی و خارجی کشور اختصاص یافته است.

بیان مساله

جاسوسی در تقسیم بندی جرایم علیه امنیت به دلیل میزان بالای خطرآفرینی، جایگاه ویژه‌ای دارد. زیرا امنیت و استقلال کشورها در صحنه بین‌المللی را به مخاطره می‌اندازد و حتی می‌تواند منجر به سقوط دولت‌ها،

تزلزل حکومت ها و حتی از بین رفتن استقلال و تمامیت ارضی آن ها شود. در این تحقیق تلاش بر آن است تا با ارائه الگویی فراگیر از شیوه جرم انگاری جاسوسی در کشور، حمایت کیفری جامع تر و معقول تری نسبت با این جرم در نظر گرفته شود.

نوع و شیوه جرم انگاری ناظر بر جرایم علیه امنیت به خصوص جاسوسی متفاوت با تحولات اساسی حاکم بر حقوق کیفری در دهه های اخیر بوده است. تحولات تقنینی ناظر بر جرایم علیه امنیت در حقوق کیفری ایران نشان می دهد که در این نظام حقوقی، در جهت توسعه دامنه جرم انگاری این جرم، از راهکارهای مختلفی استفاده شده است. جرم انگاری حداکثری از اصول راهبردی سیاست کیفری ایران در قلمرو جرایم علیه امنیت است. قانون گذار به منظور حفظ پایه های نظام از یک سو دامنه جرم انگاری در جاسوسی را تا مرحله اعمال مقدماتی توسعه داده و با تغییر در اوصاف مجرمانه، طرح مفاهیم کلی و مبهم و جرم انگاری های نوین، عناوین مجرمانه جدیدی را ایجاد نموده است.

سوال پژوهش

سیاست کیفری ایران در برابر جرم جاسوسی چه می باشد؟

فرضیه پژوهش

به نظر می رسد در اجرا سیاست های کیفری ایران در برابر جرم جاسوسی، چالش هایی وجود دارد.

پیشینه و نوآوری پژوهش

-مجیدی (۱۳۹۳) در کتابی با عنوان حقوق کیفری اختصاصی جرایم علیه امنیت به مطالعه تطبیقی سیاست جنایی تقنینی در جرایم علیه امنیت در حقوق موضوعه ایران و فرانسه پرداخته است که بخشی از کتاب به جرم انگاری جاسوسی و الزامات تقنینی آن اختصاص دارد. علی نژاد سارو کلایی (۱۳۹۰) پژوهشی با عنوان سیاست جنایی امنیت محور، مبانی جرم انگاری امنیت محور را بررسی نموده و رویکردهای امنیت مدار را در عصر کنونی مطرح نموده است.

نجفی توانا و امینی (۱۳۹۰) در مقاله ای با عنوان حمایت کیفری از اسرار تجاری در حقوق ایران و قوانین فدرال آمریکا، جنبه نوینی علاوه بر جاسوسی نظامی را تبیین نموده و به بررسی کیفیت جرم انگاری جاسوسی در حوزه اقتصادی پرداخته است. مجیدی (۱۳۸۸) در مقاله جلوه های ظهور حقوق کیفری امنیت مدار در فرانسه، تغییرات ناظر بر ارکان جرم در حقوق کیفری فرانسه براساس دیدگاه دشمن مدار را بررسی نموده است.

روش پژوهش در این روش که هدف مطالعه، موضوع جاسوسی در قوانین جزایی و حقوق کیفری ایران می باشد از روش تحلیلی توصیفی استفاده می شود تا چگونگی وضع موجود جاسوسی و ویژگی ها و شرایط موجود در قوانین ایران توصیف شود. در این راستا از روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه ای از طریق مراجعه به کتب و مقالات علمی پژوهشی و قوانین کیفری ایران و پایگاه اطلاع رسانی معتبر استفاده شده است.

۱- جاسوسی

جاسوسی در ذهن عامه مردم که اطلاعات کمی دارند، بیشتر متوجه شبکه ها و سازمان های جاسوسی دولتی معروف از جمله سی آی ام ای شش، موساد و کا گ ب می شود.

جاسوسی واژه عربی است و از ریشه (جس) و جمع آن جواسیس است که به معنای جستجو کردن یا لمس کردن چیزی با دست است. جاسوس در لغت به معنای خبرکش جستجو کننده خبر، کسی که اخبار و اسرار کسی، موسسه ای یا کشوری را مخفیانه گرد آوری و به شخص، موسسه یا کشوری دیگر اطلاع دهد.

در اصطلاح (حقوق) جاسوس کسی است که محرمانه یا زیر عنوان نادرست به نفع دشمن، در صدد کسب اطلاعات از نقشه و قوای طرف برآید. حداقل باید پای دولت در میان باشد که مجنی علیه جرم جاسوسی قرار گیرد. استخفاء در اخذ آن اطلاعات و دادن آن ها، شرط است. محرمانه بودن آن اطلاعات هم شرط است، اما نه از جاسوس، یعنی لازم نیست که نسبت به جاسوس محرمانه باشد. ارسال آن اطلاعات به ذینفع در این جرم، شرط تحقق این جرم نیست. پس کسی که از استحکامات نظامی ممنوعه عکسبرداری می کند، جرم او محقق است؛ هرچند عکس را ارسال به مقصد نکرده باشد. عنصر معنوی جرم که عمد است هم باید محقق باشد. البته این تعریف با قرار دادن دولت به عنوان تنها مجنی علیه شمول لازم را برای تبیین لفظ جاسوسی ندارد.

اکثر نظام های حقوقی، تعریف مانع و جامعی که بتواند محدوده جرم جاسوسی و جاسوس را مشخص نماید، ارائه نکرده است. شاید علت آن تنوع و کثرت انواع جاسوسی و گوناگونی وسایل و ابزار اشاره کرده اند و در ابواب فقهی نیز بابتی را به این بحث اختصاص نداده اند، هرچند به طور پراکنده و گذرا به آن اشاره می کنند. این امر ممکن است به دلیل روشن بودن معنای جاسوسی از دیدگاه آن ها باشد. قانون گذار هم در هیچ یک از نصوص قانونی، جرم جاسوسی را تعریف نکرده و فقط به کلمه جاسوس و جرایم مرتبط با جاسوسی بسنده کرده است. به نظر می رسد قانون گذار همان معنای عرفی جاسوسی را مدنظر داشته است، یعنی فردی به صورت مخفیانه اطلاعات محرمانه یا سری کشور را جمع اوری کند و در اختیار بیگانگان قرار دهد. برخی جاسوسی را این گونه تعریف می کنند. جاسوسی به عمل شخصی گفته می شود که با عناوین غیر واقعی و متقلبانه، اقدام به کسب اطلاعات یا نقشه ها یا مدارک و اسناد مخفی و محرمانه مربوط به اسرار نظامی،

اقتصادی، سیاسی و تسلیم آن‌ها به کشور بیگانه نماید. برخی دیگر جاسوسی را این گونه تعریف کرده اند: جاسوس به شخصی اطلاق می‌شود که در پوشش‌های متقلبانه یا مخفیانه و به نفع دشمن درصدد تفحص و تجسس پیرامون اسرار، یا تحصیل اطلاعات یا اشیا یا سایر مدارک و اسناد مربوط به استعداد و توانایی‌های نظامی، اقتصادی و فرهنگی مربوط به یک کشور و انعکاس آن‌ها به کشور دشمن باشد.

۲- مفهوم امنیت

امنیت مفهومی چالش‌برانگیز است و در مورد تعریف آن اتفاق‌نظری وجود ندارد (Gallie, w, B, ۱۹۵۶, P۱۸۴). امنیت در لغت به معنای عدم تشویش و ترس و آسودگی اطمینان خاطر است (نویدینا، ۵۷). در واقع امنیت یک واژه دشوار است مانند صلح، افتخار، عدالت، کیفیت رابطه نشان‌دهنده تعریف است. امنیت یک فرم کلامی فعال است که آن را در قلمرو سخت و پیچیده اندازه‌گیری می‌کنند (Bill Mcsweney, ۱۹۹۹, p۱۳). امنیت یک اهمیت حیاتی است و این اصطلاح اغلب برای کمک به افزایش آگاهی از اهمیت مسائل خاص در ذهن مردم است (Buzan, Barry, ۱۹۹۱, P۳۷۰). هر کدام از بازیگران بین‌المللی درباره امنیت تعاریفی ارائه کرده‌اند. از جمله این‌که «امنیت در روابط سیاسی و بین‌المللی به این معنی است که کشورها در تعقیب هدف‌های ملی احساس آزادی داشته باشند و اطمینان خاطر داشته باشند از فقدان و هرگونه خطر جدی از سوی کشورهای خارج نسبت به منافع ملی و حیاتی کشور». (بهزادی، ۱۳۵۲، ۱۰۴). در تعریفی دیگر آمده است که امنیت سیاسی به معنای آرامش و اطمینان لازم توسط یک کشور برای شهروندان از راه مقابله با تهدیدات خارجی و سیاسی آن‌ها می‌باشد؛ و این نظام سیاسی است که در راستای امکان بخشی و تسهیل مشارکت و دخالت مردم در تعیین سرنوشت خود و جامعه باید امنیت حضور آزادانه و برابر داشته باشد و هیچ‌کس را به داشتن عقیده سیاسی خاصی بازداشت نکند.

در یک تعریف کلی می‌توان امنیت را دور و مصون بودن از خطرات و تهدیدات و عقاید سیاسی که منافع و هنجارهای اساسی یک فرد یا جامعه را با خطر نابود مواجه می‌کنند، دانست.

۳- احساس امنیت

احساس امنیت، جزء بدیهی‌ترین نیاز هر انسان و از اساسی‌ترین نیازمندی‌های هر حکومت است. احساس امنیت پیش‌نیاز هرگونه توسعه اجتماعی، اقتصادی فرهنگی و سیاسی محسوب می‌شود و با سطح پیشرفت جامعه در ارتباط است. امنیت از جمله مفاهیم پیچیده‌ای است که ارائه تعریف واحدی از آن مشکل است. امنیت در لغت یعنی محافظت در برابر خطر، احساس ایمنی و رهایی از ترس می‌باشد. در باب امنیت تعریف متعددی

می‌توان یافت از جمله...؛ و احساس امنیت اجتماعی (sence of security) به فقدان هرگونه ترس از تهدید یا به مخاطره افتادگی و ویژگی‌های اساسی و ارزش‌های انسانی و نبود ترس از تهدید حقوق و آزادی‌های مشروع گفته می‌شود. (افشانی/ذاکرانی، ۱۳۹۱، ص ۱۴۶)

۴- امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

ان، B, ۲۰۰۹, ۱۲۱, ۱۲۲) بین المللی ایجاد شد. (در عرصه جهانی گسترش می‌دهد. با پایان جنگ جهانی دوم با تمرکز بر امنیت بین المللی رشت امنیت در فرهنگ انگلیسی آکسفورد به معنای «در حفظ بودن، فراق از خطر، یا اضطراب و تشویش» آورده شده است. ترگر و سیمونی (۱۹۷۳) هدف امنیت ملی را ایجاد شرایط سیاسی ملی و بین المللی برای حفظ یا گسترش ارزش‌های بنیادین و اساسی ملی برای مقابله با مناقشات بالقوه تعریف می‌کند.

کالینز (۱۳۷۳) امنیت ملی را از زاویه علایق مربوط به آن توضیح می‌دهد و از این زاویه امنیت ملی را تمایل به بقاء به حساب می‌آورد. صفحی (۱۳۸۰) به توانایی‌های نظامی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی آن اشاره دارد و چنین می‌گوید وارد آمدن خدشه و آسیب به هر یک از این حوزه‌ها امکان بی‌ثباتی و تهدید امنیت ملی را فراهم می‌آورد.

در یکی از تعاریف، امنیت ملی به «هویت یکپارچه و انسجام ملی و حفظ ارزش‌های اساسی اشاره شده است. (حاجیان، ۱۳۸۴، ص ۲۵) از سویی کارشناسان معتقدند که رسانه‌ها در ارتقای امنیت ملی موثر هستند. پس اگر تعریف فوق از امنیت ملی را قبول داشته باشیم، با توجه به نظرات کارشناسان، باید بپذیریم که رسانه در ارتقای امنیت ملی، موثر است. چگونگی این تاثیر در اینجا مورد بررسی قرار می‌گیرد.

بررسی عوامل موثر در امنیت ملی، مستلزم شناخت تعاریف متعددی است که از آن شده است. زیرا دستیابی به تعریفی کامل و جامع از امنیت ملی، نه هدف این مقاله است و نه می‌توان، چنین رویکردی را نسبت به امنیت ملی پذیرفت. به همین جهت مفهوم امنیت ملی در کشورهای جهان سوم لزوماً و باید متفاوت با مفهوم آن در کشورهای توسعه یافته باشد. صفحی (۱۳۸۰) چندوجهی و نسبی بودن امنیت ملی را تایید می‌کند و روشندل (۱۳۷۴) به دلایل تفاوت در دیدگاه‌های مربوط به امنیت ملی اشاره دارد و میزان قدرت، موقعیت جغرافیایی، جمعیت، سن و سوابق تاریخی و عقیدتی را خاطر نشان می‌سازد.

شواهد موجود نشان می‌دهد که جنگ‌های جدید در حوزه هویتی مفهوم می‌یابند. در چنین شرایطی بیش از آنکه بر نشانه‌های قدرت سخت‌افزاری تاکید شود، بر تمایلاتی برای حداکثرسازی مطلوبیت‌های محتوایی و راهبری تاکید می‌شود. فناوری مدرن نه تنها منجر به گسترش جدال‌های هنجاری می‌شود، بلکه زمینه را برای خودآگاهی جدید بازیگرانی فراهم می‌سازد که از شکل‌بندی قدرت رضایت ندارند. عاملی که هویت یکپارچه وحدت ملی سرزمینی و در نهایت احساس تعلق به ارزش‌ها، هنجارها و سرزمین مشترک را تحلیل دهد، عامل

ضد امنیتی تلقی می‌شود؛ زیرا در صورت عدم انسجام ملی، زمینه برای بی‌ثباتی فراهم می‌آید و هر نظام سیاسی بر پایه ارزش‌های مشترک و مورد توافق عموم، سامان یافته و در صورت اختلال در نظام هویتی و تضعیف ارزش‌های مشترک و در نهایت بی‌انسجامی اجتماعی، نظام اجتماعی با چالش‌های اساسی روبه‌رو می‌شود (جانسون، ترجمه الیاسی، ۱۳۶۲).

۴-۱- ویژگی‌های امنیت ملی

امنیت ملی نسبی است و نسبی بودن آن به این معنی است که هیچ کشوری به صورت مطلق امنیت ندارد؛ زیرا هر کشوری عواملی مانند زبان، جهان بینی و ایدئولوژی، اوضاع و احوال بین‌المللی و منطقه‌ای، شرایط داخلی، موقعیت کشور، دیدگاه و بینش رهبران و ... در کمیت و کیفیت امنیت و چگونگی تحصیل، حفظ و گسترش آن تأثیر بسزایی دارند. از جمله جنبه‌های امنیت نسبی این است که مصادیق و اجزای گوناگون امنیت ملی یکی بر دیگری برتری دارد؛ مثلاً دانمارک در سال (۱۹۴۰) اجازه پیاده شدن نیروهای هیتلر را در کشور صادر کرد (بهزادی، عامری، ۱۳۵۲، ص ۱۷۷).

۴-۲- آسیب شناسی رکن مادی جاسوسی در حقوق ایران

یکی از عناصر تشکیل دهنده جرم، عنصر مادی است؛ یعنی برای تحقق جرم تنها حالت ذهنی و فکری مجرمانه کافی نیست، بلکه باید عمل فرد همراه با سوءنیتی که قانون آن را جرم شناخته است، از طرف شخص ظهور پیدا کند. زیرا رفتار انسان ظهور خارجی اراده اوست.

بنابراین برای تحقق جرم، واکنش خلاف قانون و مقررات ضروری است. مصادیق عنصر مادی جرم به چند روش، فعل، ترک فعل، جرم فعل ناشی از ترک فعل، داشتن و نگهداری، حالت و وضعیت، انجام می‌شود. لیکن برای تحقق جرم جاسوسی، عنصر مادی باید، فعل باشد و مصادیق دیگر نمی‌تواند محقق عمل جاسوسی باشد.

۴-۳- عدم توسعه موضوع جاسوسی

مهمترین نکته ای که در زمینه سیاست کیفری ایران درباره رفتارهای مجرمانه توانا بر تحقق جرائم جاسوسی، مورد اشاره قرار گیرد در دامنه و شمول این اعمال مجرمانه می‌باشد. دامنه اعمال مجرمانه پذیرفته شده در حقوق کیفری ایران است. بررسی مصادیق جاسوسی در حقوق کیفری هر کشوری می‌تواند رفتارهایی را از دیدگاه قانونگذار به عنوان جاسوسی پذیرفته شده است نشان می‌دهد. ممکن است این رفتارهای مجرمانه در برخی از موارد و در یک مطالعه تطبیقی کاملاً مشابه با هم مورد جرم انگاری واقع شده باشند. در مقابل، برخی از رفتارهای مجرمانه دیگری نیز وجود دارند که در یک کشور ممکن است به عنوان مصادیقی از

جاسوسی قابل مجازات اعلام شده باشند، در حالی که در کشور دیگر یا مشمول جرم انگاری واقع نشده و یا به عنوان رفتار مجرمانه دیگری از جرائم علیه امنیت مورد توجه قانونگذار قرار گرفته باشند.

۴-۵- رویکردها

رویکردی که با بهره‌گیری از نظریه موضوعی در مقام تفکیک جرائم جاسوسی و خیانت به کشور از یکدیگر، سبب خواهد شد تا جرم خیانت به کشور نیز محدود به مرحله تسلیم و انتقال اطلاعات شود.

محوری‌ترین پرسش‌ها در زمینه عنصر مادی این مصداق از جاسوسی، مرتبط با دامنه موضوع این جرم مطرح می‌شود و یا مصادیق دیگری را نیز در بر می‌گیرد؟ آیا مقصود و مراد قانونگذار از اطلاعات و اسناد صرفاً محدود به حوزه‌های سیاسی و امنیتی است و یا دامنه شمول آن تا قلمروهای فرهنگی و اقتصادی نیز گسترش می‌یابد؟ علاوه بر این آیا جمع‌آوری هرگونه اطلاعات و اسناد می‌تواند به عنوان مصداقی از جاسوسی باشد؟ و اینکه ضابطه قانونگذاری در این زمینه چیست؟ به نظر می‌رسد می‌توان به طور کلی سیاست کیفری کشورها را در این زمینه در سه گروه جداگانه دسته‌بندی نمود و سپس موضع ایجاد شده در حقوق کیفری ایران را در این رابطه ارزیابی کرد.

رویکرد نخست

سیاست کیفری برخی از کشورها در این زمینه چنین بوده است که از ارائه هرگونه تبیین پیرامون نوع کیفیت اسرار و اطلاعات و اسناد خود داری ورزیده‌اند. برخی نویسندگان علت عدم ارائه تعریف در این زمینه از سوی برخی قوانین جزایی را ناشی از تنوع شاخه‌ها و متنوع بودن اسرار و اطلاعات دانسته‌اند. در حقیقت به اعتقاد این گروه، تنوع اسرار مانع از ارائه تعریف دقیق در این زمینه شده است. این سیاست کیفری که مورد پذیرش قانون جزای سوریه قرار گرفته، از این جهت که مجریان قانون اجازه تفسیر موسع در مقام تطبیق قانون با مصادیق را می‌دهد، از سوی برخی از نویسندگان مورد انتقاد واقع شده است. به همین دلیل است که ماده ۲۷۱ قانون مجازات سوریه در مقام تبیین موضوعات جاسوسی و به دنبال سیاست کیفری مورد اشاره بیان می‌کند (اشیاء اسناد و یا معلوماتی که جهت تامین امنیت کشور لازم است که به حالت سری و مخفی باقی بماند).

رویکرد دوم

برخی دیگر از کشورها در این زمینه تنها اکتفاء به ارائه تقسیم‌بندی‌های کلی نموده و تبیین بیشتر انواع آن را به مراجع اجرایی واگذار نموده‌اند تا مراجع مزبور، خود اقدام به تبیین درجات اسرار و اطلاعات مربوطه نمایند.

ب) رویکرد حقوق ایران

سیاست کیفری که در این زمینه مورد توجه قانونگذار در حقوق کیفری ایران قرار گرفته، به رویکرد دوم نزدیکتر است قانونگذار در ماده ۵۰۵ قانون مجازات اسلامی هیچ گونه تعریفی را درباره اطلاعات طبقه بندی شده بیان نکرده است. البته نحوه طبقه بندی این اطلاعات، چنان که قبلا از این بیان نمودیم باید براساس ماده نخستین آئین نامه طرز نگهداری اسناد سری و محرمانه دولتی مصوب ۱۳۵۴ هیات وزیران تفسیر شود. لزوم طبقه بندی بودن این اطلاعات (محرمانه - خیلی محرمانه - سری - به طور کلی سری) که در ماده ۵۰۵ ق.م.ا. به عنوان یکی از شرایط موضوع جاسوسی ذکر شده است.

۵- عدم شمول جنبه های جدید امنیتی

موضوع جاسوسی در حقوق ایران همانطور که گفته شد، (اطلاعات طبقه بندی شده است که شامل هر نوع اطلاعاتی نمی شود، بلکه بایستی حداقل دارای وصف محرمانه باشد، درجه محرمانه بودن اسناد و اطلاعات هم در ماده ۱ آیین نامه طرز نگهداری اسناد سری و محرمانه دولتی مصوب ۱۳۵۴ هیات وزیران تعیین شده است). قانون مجازات اسلامی در ماده ۵۰۱ در مبحث (انتقال اطلاعات به افراد فاقد صلاحیت) سری بودن اسناد و اطلاعات را ضروری شناخته است. اگرچه قانون گذار صراحتا به این موضوع اشاره نکرده، لیکن حقوق دانان در مورد ضرورت این شرط اتفاق نظر دارند، زیرا در صورت نداشتن این خصیصه دادن آن ها به افراد فاقد صلاحیت بدون اشکال است.

جاسوسی یکی از مصادیق جرایم بر ضد امنیت داخلی و خارجی کشور است. حقوق دانان جاسوسی را از جنبه های مختلف طبقه بندی کرده اند. یکی از این تقسیم بندی ها، طبقه بندی جاسوسی با توجه به ماهیت اطلاعات به دست آمده و تهدیدی است که نسبت به امنیت صورت می گیرد و شامل جاسوسی های سیاسی، اقتصادی، نظامی، و علمی می شود.

منظور از جاسوسی سیاسی، شناخت گروه ها و احزاب سیاسی و نیروهای موثر در کشور، فرقه های مذهبی، رهبران و مبانی فکری آن ها و روابط این گونه نهادهای اجتماعی و دینی با یکدیگر است. جاسوسی اقتصادی نیز دشمن را بر مسائل اقتصادی که از مهم ترین ارکان قوام هر جامعه و ملت است، مسلط می نماید و اهمیت آن کمتر از دیگر انواع جاسوسی نیست. امروزه اقتصاد به یکی از فعالیت های عمده در سرویس های جاسوسی تبدیل شده است، به طوری که شرکت های دانش بنیان و نوآور از مهمترین اهداف جاسوسی اقتصادی هستند. وضعیت اقتصادی یک کشور، اهمیت بسزایی در امنیت ملی آن دارد که جاسوسی اقتصادی و صنعتی می تواند این مهم را هدف قرار دهد. اهداف این جاسوسی شامل جمع آوری اطلاعات در مورد تولید ناخالص، وضعیت توسعه منابع انسانی، ارقام نرخ تورم، بودجه های دفاعی، هزینه های تحقیقات و توسعه تجربه گسترش صنایع در فناوری های برتر مانند الکترونیک، هوافضا، و بیوتکنولوژی می شود.

هدف از جاسوسی نظامی هم به دست آوردن اطلاعات و آگاهی از برنامه های راهبردی نیروهای مسلح در زمان صلح و جنگ است. این نوع سنتی ترین شکل جاسوسی به شمار می آید که در قوانین اکثر کشورها مورد توجه قرار گرفته است. اطلاع از مصنوعات علمی، اختراعات و ابداعات نظامی و غیر نظامی توسط دشمن، از اهداف جاسوسی علمی است، این اطلاعات نیز همانند دستبرد اجانب به وسیله دفاعی کشور حائز اهمیت است.

قانون گذار در مواد ۵۰۱ و ۵۰۵ قانون مجازات اسلامی به دلیل عدم تعریف و تبیین نقشه ها و یا اسرار، عدم ارائه تعریفی جامع از جاسوسی و عدم شمول آن نسبت به جنبه های مختلف امنیت، تشخیص مصادیق آن را به دادگاه محول نموده، که این برخورد خلاف قاعده قانونی بودن جرم و مجازات است.

از طرف دیگر قانون گذار در ماده ۵۰۳ قانون مجازات اسلامی کسب اطلاعات را منحصر در اطلاعات سیاسی، نظامی و امنیتی نموده است و با توجه به تقسیم بندی گفته شده مفاد این ماده شامل اطلاعات علمی و اقتصادی نمی شود. حتی در بعضی متون، منظور از کلمه در این ماده، نقشه های است که از نظر سیاسی، نظامی و امنیتی اهمیت داشته و از اسناد محرمانه تشخیص داده شوند. برخی عقیده دارن که عکس برداری و نقشه برداری غیر مجاز در این ماده تنها محدود به اماکن نظامی نمی شود. ولی دکتر عباس زراعت معتقد است اماکن ممنوعه، ماکن هایی است که حاوی اسرار سیاسی یا نظامی یا امنیتی باشد. این در صورتی است که کسب اطلاع از اسرار علمی بتواند ضررهای غیرقابل جبرانی به کشور وارد نماید، که می توان دسترسی به اطلاعات هسته ای در نیروگاه ها را یکی از مصادیق آن دانست. از سوی دیگر می توان این گونه توجیه کرد که مقصود قانون گذار از واژه از پایان عبارت، شامل انواع جاسوسی است که این برداشت های متفاوت از یک عبارت، آن هم برای یک جرم امنیتی قابل تامل است. البته باید عنایت داشت که برخی اماکن تحقیقاتی به دلیل برخورداری از اهمیت راهبردی در امنیت ملی و دارا بودن جنبه های نظامی عملا تبدیل به اماکن نظامی - علمی شده اند که برخی از این مراکز در مقابل تهدیدات جاسوسی ناشی از فناوری ها نوین دچار ضعف هایی هستند. به همین دلیل کسب فناوری هسته ای بدوم طی مراحل علمی، یکی از برجسته ترین نمونه های این نوع جاسوسی به شمار می رود.

رویکردهای حقوقی

جاسوسی را می توان به عمل استفاده از جاسوسان برای به دست آوردن اطلاعات درباره نقشه ها، فعالیت ها یا منابع رقیب یا دشمن تعبیر کرد. از دیگر مصادیقی که در حقوق مشمول جاسوسی است می توان به تخلیه تلفنی، جاسوسی در فضای مجازی، جاسوسی یارانه ای می توان اشاره نمود. لذا جاسوسی را نمی توان به یک عنوان خاص مطرح کرد چه بسا کوچکترین اطلاعی از نقطه ای خاص می تواند امنیت یک کشور را دچار مشکل کند.

بر همین اساس جاسوسی با توجه به ماهیت و اقصاء عمل نوعاً ارتباط نزدیکی با هوش و ذکاوت دارد و هر فردی توانایی آن چه جاسوسی را ندارد. آن چه ماهرانه عمل به نحوی که احتمال فاش شدن عمل را بسیار پائین آورد از لوازم جاسوسی است. بنابراین، نوعاً برای آن چه آن از افراد بسیار ماهر و باهوش و خبره استفاده می‌شود. با این حال می‌توان گفت جاسوسی بر حسب طبیعت مخفیانه، خشونت آمیز و خطرناکش از هوش و ذکاوت متمایز می‌شود. از این رو گفته می‌شود «شخصیت، خصوصیات فردی، خط فکری و شهامت فرد همگی در جنبه انسانی جاسوسی نقش عمده دارد و بی‌دقتی و عدم هوشیاری هم در این زمینه کاملاً موثر است. جاسوسی مستلزم سر و کار داشتن با افرادی است که منابع بالقوه اخبار و اطلاعات هستند و افرادی که همیشه واکنش مورد انتظار را نشان نمی‌دهند. هر چند که دستگاه‌های فنی پیشرفته باشند یا طرح‌های مورد نظر با نهایت دقت طراحی شوند هنگامی که افراد تحت فشار شرایط موجود سعی می‌کنند اسرار را بدزدند هر آن ممکن است اشتباهاتی رخ دهد. وظیفه افسر اطلاعاتی است که برای حل این مشکلات بالقوه چاره اندیشی کند. یک مأمور برای اجرای موفقیت آمیز عملیات باید از دقت نظر خوبی در تشخیص خصوصیات افراد بهره‌مند باشد و افسر و عامل هر دو باید در بررسی جوانب کار دقت و مهارت خوبی داشته باشند. اگر چنین نباشد آن‌ها نخواهند توانست فعالیت جاسوسی را در دراز مدت با هم ادامه دهند». ولی به نظر می‌رسد، هرچند نوعاً برای آن چه جاسوسی هوش و ذکاوت جاسوس لازم و ضروری است ولی در برخی موارد بدون هوش و ذکاوت و با توسل به خشونت و اعمال خطرناک نیز می‌توان مرتکب جاسوسی شد. چون، اگر جاسوسی بدست آوردن اطلاعات است این کسب اطلاعات به هر نحوی صورت گرفته باشد مقصود حاصل خواهد شد.

۶- ابهام در موضوع جاسوسی و جرایم مرتبط با آن

مطالعه و بررسی دیدگاه و یا سیاست کیفری قانونگذار ایران در ارتباط با جرم جاسوسی نشان می‌دهد که در حقوق کیفری ایران، در انتقال مفاهیم موجود در مواد قانونی مربوط، به صورت شفاف و صریح اقدام نشده است. اختلاف‌های نظری که به دلیل این ابهامات، در میان حقوقدانان و رویه قضایی وجود دارد، محدود به یک دسته از موضوعات جزئی نیست، بلکه پیرامون مصادیق جاسوسی و یا ارکان مادی و معنوی آن نیز اختلافات نظرات متعددی وجود دارد.

نخستین اختلاف محوری مربوط به مصادیق جاسوسی در حقوق کیفری ایران می‌باشد. از آن جا که قانونگذار هیچ گونه تقسیم بندی را در زمینه مقررات مربوط به جرائم علیه امنیت مطرح ننموده، درباره برخی از جرائم علیه امنیت همواره این پرسش وجود دارد که آیا این موارد به عنوان مصادیق از جرائم جاسوسی قابل پذیرش می‌باشند یا خیر؟ به همین دلیل است که برخی از حقوقدانان ایرانی، همکاری با دول خارجی متخاصم (موضوع ماده ۵۰۸ ق.م.ا) را به تبعیت از مصادیق پذیرفته شده جاسوسی از سوی قوانین جزایی سایر کشورها مصادیقی

از جاسوسی در حقوق کیفری ایران دانسته‌اند (پیمانی، ۱۳۹۴: ۴۶) و برخی دیگر از حقوقدانان، بزه مزبور را تنها به عنوان یکی از جرائم علیه امنیت مطرح نموده‌اند (میرمحمد صادقی، ۱۳۹۲: ۱۲۱). درباره شمول موضوعات جاسوسی نیز در حقوق کیفری ایران وحدت نظری وجود ندارد. برخی از حقوقدانان مقصود از اسرار مربوط به سیاست داخلی و خارجی کشور (مذکور در ماده ۵۰۱ ق.م.ا. را شامل تمامی اسرار محرمانه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی دانسته‌اند و برخی دیگر آن را محدود به اسرار سیاسی و نظامی تفسیر نموده‌اند (زراعت، ۱۳۸۱: ۳۷۵). علاوه براین، به دلیل ابهامات موجود، برخی از نویسندگان پاره‌ای از جرائم مرتبط با جاسوسی مانند اخفاء یا سبب اخفاء شدن جاسوسی را نیز به عنوان مصداقی از جاسوسی در حقوق کیفری ایران مطرح نموده‌اند.

سیاست کیفری ایران درباره نحوه تفکیک جرم جاسوسی از خیانت به کشور نیز فاقد شفافیت لازم است. به همین دلیل در حالی که برخی از نویسندگان حقوقی به دلیل عدم اشاره قانونگذار به عنوان مجرمانه خیانت به کشور، وجود چنین عنوان مجرمانه‌ای را در قلمرو جرائم علیه امنیت امکان پذیر ندانسته‌اند (شامبیانی، ۱۳۷۶: ۱۰۲)، برخی دیگر از حقوقدانان مصداقی مختلفی از جرائم علیه امنیت همچون طرح براندازی، همکاری با دشمن متخاصم و نیز تسلیم اسرار به نیروهای خارجی را از مصداقی قانونی خیانت به کشور تشخیص داده‌اند (گلدوزیان، ۱۳۷۴: ۳۴۸).

با توجه به ابهامات فوق‌الذکر به نظر می‌رسد لازم است قانونگذار در راستای اعمال سیاست کیفری شفاف و روشن در زمینه مصداقی و یا اوصاف مجرمانه بزه جاسوسی اقدام نماید. راهکارهایی که می‌توان در جهت رسیدن به این هدف مورد نظر قرار دهد، در مبحث بعدی مورد اشاره قرار خواهد گرفته است.

نتیجه‌گیری

نیاز به امنیت از اساسی‌ترین نیازهای بشر و هر حکومتی است، که ارتکاب جرایم، موجب اختلال در نظم می‌کند. جرم جاسوسی نیز از زمره‌ی جرایم علیه امنیت و نظم عمومی محسوب می‌باشد. بنابراین، هر گونه ارتباط با دولت متخاصم جاسوسی و اقدام علیه امنیت محسوب می‌شود. به نظر می‌رسد، اولین خصوصیت جاسوسی، تفحص، تجسس، تفتیش و کسب اطلاعات مخفی و محرمانه است، زیرا کسب اطلاعات مخفیانه عنصری است که جامع عناوین مختلفی از تجسس و جاسوسی می‌شود حتی در جاسوسی‌های مجاز و مشروع نیز این عنصر محرز است و شاید بتوان این عنصر را از حیث تحلیل منطقی به جنس تعبیر نمود. در یک کلام و به طور خلاصه میتوان گفت از احادیث وارده در باب حرمت تجسس، جاسوسی و حرمت، اطلاع از احوال پنهان و عیوب و اسرار اهل ایمان میباشد تمییز جرم جاسوسی از خیانت به کشور دارای

اهمیت بسزایی است، زیرا ازدیدگاه فقه جزایی و تحلیل حقوقی، برخی قائل به تشدید مجازات خائن هستند و میگویند خائن مستحق اشد مجازات است کسانی که در پی مخالفت با نظم عمومی هستند، در حقیقت درصدد ایراد صدمه و زیان به حقوق و امتیازات افراد جامعه هستند و هیچ برخوردی با نظم سیاسی ندارند. همچنین می توان بیان کرد که جاسوسی از لحاظ مجازات در زمره جرائم مشمول تعزیر محسوب می شود و از لحاظ سیاسی بودن یا عادی بودن جرم جزء جرائم عمومی است و طبق قوانین موضوعه ایران تابعیت در تحقق جرم جاسوسی و تشخیص آن از خیانت به کشور موثر نیست، طبق صلاحیت های سرزمینی، شخصی و واقعی جرم جاسوسی در صورت ارتکاب در خارج از قلمرو ایران براساس قوانین کیفری ایران قابل تعقیب می باشد.

منابع

۱. افشانی سیدعلیرضا، و راضیه ذاکری هامانه، مطالعه تطبیقی میزان احساس امنیت اجتماعی زنان و مردان ساکن شهر یزد، پاییز ۱۳۹۱، دوره ۱۰ شماره ۳،
۲. پیمانی، ضیاء الدین، ۱۳۹۴، حقوق کیفری اختصاصی: جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی: با تجدید نظر کامل براساس قانون تعزیرات و مجازاتهای بازدارنده مصوب ۲/۳/۱۳۷۵، تهران، میزان
۳. میر محمد صادقی، حسین، ۱۳۹۲، حقوق جزای بین الملل، تهران، میزان،

۱. Bill Mcsweeney, Security, Identity and interests, ۱۹۹۹,
۲. Buzan , Barry (۲۰۰۰) security studies: beyond strategy, Retrieved ۲۰۱۱/۱۹/۰۷, from www.
۳. Buzan, Barry, ۱۹۹۱. People, States & Fear: The National Security Problem in International
۴. Gallie, W. B., ۱۹۵۶: "Essentially Contested Concepts", in: Proceedings of the Aristotelian